

mama u Marjanovićevim, Hörmanovim i Parryjevim zapisima iz drugih regija), a drugi u interpretaciji i težnji ka uopštavanju značenja pojedinačnog fakta. To se smatra idealnim naučnim putem i upravo to čini knjigu inspirativnom i zanimljivom. Međutim, ovakav pristup ima i poneku manu: ponekad se učini da su prevažni opšti sudovi doneti na osnovu premalog broja fakata, a ponekad se teško snaći u značenju koje se pridaje pojedinim terminima.

Uvodna studija D. E. Bynuma jednim svojim delom odvajava se od Parry-Lordove teorije, iako je bez sumnje glavna inspiracija u njoj. To se ponajviše tiče rasprave o genezi muslimanskih epskih pesama i analize »multiformni« pesama, što zapravo predstavlja pokušaj da se prevaziđe ahistoričnost u pristupu.

Prilog razmatranju geneze usmenog pesništva sporan je u prvom redu zbog toga što je nedovoljno jasno razgraničeno da li je reč o genezi jednog tipa epike (ep) jednog naroda (Muslimana) ili o starini i razvoju srpskohrvatske usmene epike uopšte. Potpuno je jasno da metodi i tehnike beleženja usmenih tvorevina, kao i odnos starijih sakupljača prema autentičnom tekstu, ne odgovaraju savremenim gledanjima, međutim njihove su intencije ovde površno tumačene jer je tumačenje zasnovano na uverenju o postojanju dubokog jaza i čvrstih granica između seljačke i urbane kulture u XVIII i XIX veku na Balkanu, što nije tačno.

Zatim, odstupanje ide u pravcu naglašene biologističke koncepcije, pa se, na primer, razlikovanje pisane i usmene književnosti provodi poredbom pisane sa mašinerijom, a za usmenu se kaže da je »pevanje opa u usmenoj tradiciji biološka funkcija«, što — ako se i može prihvatiti kao neobavezna stilaska figura — ne može dovesti do razumevanja bića usmene poezije, niti se na taj način mogu definisati razlike među usmenom i pisanom književnošću. U analizi varijanti i vari-

jantnih bliskosti pojedinih pesama, koje su inače vredne i zanimljive — pozajmljuju se termini iz biologije (»ukrštanje«, »hibridizacija«, »hibridna modifikacija«). To, čak i bez obzira na to kako ćemo se odnositi prema postavci da je »očita sličnost ovih procesa i njihovih rezultata u usmenoj narativnoj tradiciji i onih u vrstama biološke populacije«, postojeću i inače neusaglašenu terminologiju u istraživanju usmene književnosti još više komplikuje, utoliko više što definicije pojmova nisu date, ili je to učinjeno uzgred.

Namera mi je bila da ovim prikazom pružim obaveštenje o knjizi, a da samo ovlaš ukažem na postojanje spornih aspekata u viđenju usmene književnosti. U svakom slučaju ova knjiga **Serbo-Croatian Heroic Songs** izuzetno će korisno poslužiti istraživačima usmene epike, bez obzira na to koja ih pitanja i aspekti istraživanja posebno zanimaju, kako je naglasio R. Jakobson u predgovoru prvoj knjizi iz ove kolekcije.

Marija Kleut

Momčilo Zlatanović, Narodno pesništvo južne Srbije, Izd. Narodni muzej u Vranju. Posebna izdanja, knj. 7, Vranje 1982, 322 str. + 8 tabla.

Posve je razumljivo što narodnoj književnosti, a samim tim i narodnoj poeziji, stvaranoj na govornim koji su — kao dijalekatski — ostali van osnovice srpskohrvatskog književnog jezika nije mogla da bude posvećena odgovarajuća pažnja ne samo u vreme Vuka Karadžića već i zadugo posle njega. Vuk je, u nastojanju da naš književni jezik utemelji na mladim novoštokavskim govornim, pribirao usmeno narodno blago, sâm ili uz pomoć brojnih saradnika, gotovo isključivo sa terena novoštokavštine (on, ako se izuzme njegov kraći boravak u Negotinu kod Hajduk Veljka, nije ni obitavao u staroštokavskoj zoni). Tako je pri-

kupljanje i izučavanje usmenih narodnih umotvorina sazdanih na govorima staroštokavskog dijalekta (timočko-lužničkom, svrljiško-zaplanjskom i prizrensko-južnomoravskom), a delimično i na starijim govorima novoštokavskog dijalekta (kosovsko-resavskom i zetsko-sjeničkom), ostalo na njegovim sledbenicima. Budući da su to sve bili vukovci (Milan Đ. Milićević, Sreten Popović, Mita Rakić i mnogi drugi), oni su vrlo stidljivo, snebivajući se, kao kradomice, pristupali tome poslu, te naročito zapaženih rezultata nije ni bilo. Proteklo je dosta vremena dok narodna književnost u Srbiji stvorena na neknjiževnim govorima, samom svojom izvornošću i umetničkom vrednošću, nije zainteresovala širi krug značajnijih pribirača i izučavalaca (Stevan Mokranjac, Jovan Hadži-Vasiljević, Svetislav St. Simić, Jelena Dimitrijević, Svetislav Vulović i dr.). Stoga nije nimalo čudno što se usmene narodne umotvorine južne Srbije, na primer, počinju sistematičnije da istražuju tek po njenom oslobođenju od turskog jarma 1878. godine. U periodu između dva svetska rata na upoznavanju folkloru jugoistočne Srbije s osobitom revnošću radili su, pored ostalih, muzikolozi Vladimir Đorđević i Miloje Milojević (uz koje, svakako, treba pomenuti i sestre Ljubicu i Danicu S. Janković). Njihovo zanimanje za staroštokavsku pesmu i igru nije ostalo usamljeno i naročito je pojačano po završetku drugog svetskog rata. Tada svoja opsežna terenska istraživanja obavljaju i tako znameniti melografi kakvi su bili Kosta Manojlović i Miodrag Vasiljević, kojima se kasnije pridružuje i Radmila Petrović. Odmah valja reći da su u to vreme, kao i ranije, veliki doprinos poznavanju narodne književnosti južne Srbije dali i mnogi etnografi i etnolozi. Dragutin Đorđević, Vidosava Nikolić-Stojančević, Milenko Filipović, Persida Tomić, Jovan Trifunovski, Rista Nikolić itd., kao i pojedini geografi, Atanasije Urošević, recimo. Pojavila se i prva zbirka narodnih pesama iz južne Srbije **Igliče**

venče nad vodu cveta, koju je od svojih zapisa sačinio Momčilo Zlatanović (Vranje, 1967). Sve je to omogućilo Vladanu Nediću da u predgovoru te zbirke (pod naslovom **Narodne pesme iz vranjskog kraja**) pruži prvi celovitiji pregled usmenog pesništva južne Srbije, njegovog prikupljanja i proučavanja. Na samom početku svog teksta Nedić je istakao da su »narodne pesme koje su se pevale u vranjskom kraju objavljivane (...) dosad manje no što je iziskivala njihova vrednost«. On je bio veoma zadovoljan Zlatanovićevom zbirkom. »Poznajuci do pri- snosti život u jednom osobenom dijalekatskom području, Zlatanović je« — veli Nedić — »pesme prikupio i priredio vrlo pouzdanom rukom. Obilje sabranih varijanata — katkad i po desetak od iste pesme — dalo mu je mogućnosti za izbor najboljih; on je i ovde pokazao čist sud. Odabrane primere sredio je sa osećanjem pravog antologijskog niza, gde se između pesama ne raspoznaju prelazi. Ukratkoo, malo je takvih zbirki u našoj usmenoj književnosti.« Ovaj vrsni poznavalac naše narodne književnosti završio je predgovor Zlatanovićevoj zbirci rečima: »Obilje dobrih varijanata u njoj potvrđuje zaključak do koga smo došli promatrajući nove zapise narodnog stvaralaštva: da se danas, kada su vremena usmene književnosti na izmaku, još uvek mogu očekivati radosna iznenađenja iz krajeva čiji govori nisu postali književni. Tvrdo verujemo da će takva iznenađenja biti i naredne knjige Momčila Zlatanovića.« I — Nedić se nije prevario. Već iste, 1967. godine, izašla je iz štampe Zlatanovićeva zbirka **Nišna se zvezda**, a ubrzo za njom i ostale: **Mori Bojo, bela Bojo** (1968), **Stojanke, bela Vranjanke** (1969) i **Kraljičke pesme** (1970). Na pribiranju i objavljivanju narodnih pesama južne Srbije, uporedo sa Zlatanovićem, radili su i drugi (v., npr., zbirku Vojislava Jovanovića **Oj devojko Bujanovke**, 1970), ali ni približno koliko Zlatanović, osobito u Vranju i njegovoj okolini. Za razliku od drugih skupljača, on je us-

meno pesništvo južne Srbije ne samo pribirao već i izučavao. Iz tog njegovog izučavanja proistekli su brojni napisi koje je ovaj strastveni zaljubljenik u narodnu pesmu rasuo po raznim našim časopisima, a najviše u »Narodnom stvaralaštvu« i »Raskovniku«. Njegova obimna knjiga **Narodno pesništvo južne Srbije** predstavlja uglavnom izbor iz tih napisa. Njome je Zlatanović na jednom mestu učinio dostupnim javnom i naučnom mnenju svoj višegodišnji rad na proučavanju južnosrbijanske pesme.

Kad se, uza sve ostalo, zna i kakav je, i koliki, uticaj narodna pesma Vranja i okoline izvršila na pripovedačko, romansijersko i dramsko stvaralaštvo Borisava Stankovića, Zlatanovićevo zanimanje za narodnu poeziju ovog podneblja, u mnogo čemu samosvojnu, sasvim je shvatljivo. On je sebi stavio u zadatak da tu poeziju (čijom je lepotom, inače, zadojen) upozna do tančina, da je prikupi što se većma bude moglo i da je temeljno prouči. To je bilo i ostalo njegovo životno opredeljenje, čijem se ostvarivanju on posvetio sa svim žarom svoje pregalačke i istinoljubive naučničke radoznalosti.

Knjiga **Narodno pesništvo južne Srbije** Momčila Zlatanovića sadrži, razume se, autorova proučavanja narodnih pesama Vranja i okoline, ali i mnogo šireg područja (Leskovca, Niša i dr.). U njoj je data ne samo podrobna analiza celokupnog dosadašnjeg narodnog pesništva južne Srbije već i sintetički pogled na njega. Svoja saznanja, do kojih je došao na studiozan način, Zlatanović je izložio u vidu sudova i zaključaka koji su koliko novi toliko i prihvatljivi za našu nauku o narodnoj književnosti. Jer, on se tu pokazao i kao pouzdan književni istoričar. Sinhronijski pregled današnjeg stanja narodnog pesništva južne Srbije bez njegovog dijahronijskog aspekta bio bi više nego nepotpun i jednostran. Svestan toga, Zlatanović se zaputio u istraživanje i prikazivanje samih korena pesni-

štva ovog dela naše zemlje, u njegovu genezu. Stoga je ova njegova knjiga od posebnog značaja. Ona pokazuje, do očiglednosti, kako, kada i gde nastaje pesma u narodu, na koji način se, dakle, rađa i kako se dalje, kao i svaki živ organizam, razvija, menja, usavršava, širi, da bi — pre ili kasnije — postala opštenarodna svojina, njegovo duhovno dobro, lepota ljudska koja nadživljuje pojedince i pokolenja. Ovom svojom knjigom, koja u tom pogledu za sada nema premca, Momčilo Zlatanović je poznavanju jednog dela naše narodne poezije od nesumnjive vrednosti pružio trajan i nesvakidašnji doprinos.

Već i svojim geopolitičkim položajem Vranje je, sa užom i širom okolinom, oduvek imalo izuzetan značaj i ulogu na balkanskoj vetrometini. S obzirom na to da je smešteno nekako u samom središtu jedne od najvažnijih balkanskih saobraćajnica, moravsko-varždarske, njemu je kroz desetleća i stoleća istorijskih zbitija, vremena i nevremena bila dodeljena, na sreću za poeziju, osobena sudbina. Tu su se sudarale ne samo vojske već i mentaliteti naroda, jezici, običaji, verovanja. Tu su se sretali Zapad i Orijent, ali ne samo u smislu sučeljavanja i potiskivanja već i u smislu međusobnog preplitanja, ukrštanja i prožimanja, što će reći blagotvornog uticanja, oplemenjivanja, obogaćivanja. Otuda u lirskim narodnim pesmama južne Srbije (koja je i najduže ostala pod turskom vlašću) onoliko sevdaha i karasevdaha, onoliko meraklijskog, strastvenog, požudnog, onoliko derta, čulnosti, silovitosti..., koliko god da je sve to iskazano na krajnje suzdržan način. Otuda i u njima, kao i u Borinom književnom stvaralaštvu, onoliko mesečine, muke duševne, sputanosti, teskobe, nesrećnih sudbina i potresnih scena, ali iznad svega, iako jedva primetno, i jedno — posve zagrcnuto i usplahireno, gotovo mucavo, no osunčano, nepomućeno — osećanje radosti od života. Otuda, svakako, i onoliko uticaja ne samo

iz turskog pesništva već i iz makedonskog, bugarskog i zapadnosrbijanskog, kome je Zlatanović takođe posvetio dužnu pažnju. On nije mogao da napiše ovako značajnu knjigu a da ne uzme u obzir istorijske, političke, sociološke i mnoge druge okolnosti pod kojima je nastajala, razvijala se i doživljavala svoj puni rascvat južnosrbijanska narodna pesma, i lirski i epski, a kadšto i nestajala, gubila se u tami zaborava.

Zlatanovićevo istraživanje narodne poezije južne Srbije dolazi u vreme njenog precvetavanja, što osobito važi za epiku. Njegova knjiga, ipak, nije herbarijum u kome nalazimo sasušene cvetove nekad mirisne i raskošne južnosrbijanske pesme. Izvorna narodna pesma Vranja i okoline, posebno lirski, živi i danas na usnama ne samo Vranjanaca već i svih onih koji istinski uživaju u pesmi i pevanju, a živeće sigurno i na usnama njihovih potomaka. Nastala iz najdublje ljudske potrebe, mučno se probivši iz ljuštore njegove patrijarhalne skućenosti, vekovnih stega i svakojakih obzira, nedovoljnosti i neostvarenosti čovekove, jeknuvši iz dubine bivstva u časovima njegove zvezdane ozarenosti, pesma žitelja juga Srbije, koliko god u svemu lokalna, izrazila je i nešto opšteljudsko, svevremensko, neprolazno. Kao tvorac pesama Vranjanac je, uostalom kao i svaki pravi pesnik, bio vazda između snova želja i pepela stvarnosti. Ta njegova egzistencijalna situacija odredila je, sui generis, i njegovo pesništvo. Zato je ono i naše.

Upustivši se u globalno sagledavanje narodne poezije južne Srbije, Momčilo Zlatanović je morao, dakako, da ga izučiti od najstarijih vremena do naših dana. Počeo je od pesama sa mitološkim elementima, od obrednih, dakle, pesama (lazaričkih, uskršnjih, đurđevdanskih, kraljičkih, spasovdanskih) pa preko običajnih i onih vezanih za rad završio sa onim nastalim u narodno-oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji. Posebnu pažnju obratio

je na svatovske i ljubavne pesme, koje su ne samo najbrojnije već, po svojoj prilici, i najbolje sačuvane. U radovima vezanim za najstarije lirske vrste pokazao je da je obredna lirika i u ovom kraju naše zemlje, bez obzira na hristijanizaciju, uporno čuvala svoja drevna paganska obeležja, koja se tu i tamo naziru ispod vela prurušenosti. Za mnoge, pak, ljubavne pesme sasvim je izvesno da su po poreklu obredne ili običajne. Ljubavna lirika, naime, asimilovala je, u manjoj ili većoj meri, brojne starije pesme koje po svome karakteru i nameni prvobitno nisu bile ljubavne. Transformaciji narodne pesme, njenoj dinamičkoj strukturi, kontaminaciji motiva, njenoj rasprostranjenosti, kao i svemu drugom što je od bitnog značaja za razumevanje njene prirode, nastanka i razvoja, posvetio je Momčilo Zlatanović u svojim istraživačkim poduhvatima mnogo napora.

On, dabome, nije zapostavio ni južnosrbijansku narodnu epiku, a to je, slobodno se može kazati, poseban i nesumnjiv kvalitet njegove knjige. Nije, naime, malo onih — čak i od imena u folkloristici — koji i dan-danas tvrde, polazeći od negativnih dokaza, da jugoistočna Srbija nema, niti je ikada imala, izvornu junačku pesmu. Tu njihovu zabludu (bar što se tiče južne Srbije) potpuno je razbio Zlatanović. Ne samo na osnovu vlastitih zapisa — iako su oni, istina, najbrojniji — on je pokazao i, jednom za svagda, dokazao da su epske pesme, kao i lirske, odvajkada stvarane i na jugu Srbije. Mnoge od njih su dospеле i do naših dana, a neke su nastale i u najskorije vreme (naročito u toku drugog svetskog rata). Štaviše, one se i danas stvaraju (posebno je pitanje od kakve su književnoumetničke vrednosti). Među autentičnim epskim narodnim pesmama južne Srbije najviše je onih iz hajdučkih vremena, a ima ih i iz doba prvog i drugog srpskog ustanka protiv Turaka. U njima su, što je i prirodno, na lokalnom govoru opevani lokalni junaci, koji su, zasigurno, sve

same istorijske ličnosti: vojvoda Nikola, hajduk Jeremija (iz Poljanice), hajduk David i drugi. Komitske pesme, koje su se mahom stvarale u pograničnoj preševskoj kazi, upamtile su vojvodu Ristu Staračkog (iz Gornjeg Starca), Micu Arambašu (iz Drežnice), Vlajka komitu (iz Brnjara) i druge istaknute komite. U nekim epskim pesmama reč je i o haramijama, kakav je — na primer — bio Jovan Popović. Na osećajni način hajduci su opevani u baladama, među kojima se svojom lepotoš i potresnošću izdvajaju one o hajduku Videnu i Ranči Buljubaši. Najopevanija ličnost NOB-a u epskim narodnim pesmama južne Srbije svakako je toplički heroj Ratko Pavlović Čicko.

Iz knjige Momčila Zlatanovića **Narodno pesništvo južne Srbije**, više no iz bilo koje druge, vidi se koliko je narodna pesma bila i ostala sastavni deo života ljudi među kojima je nastajala i koliko za svoj nastanak, bilo da je lirska ili epska, duguje životnoj zbilji, tj. nekom konkretnom događaju kao svom ishodištu. To nije slučaj samo sa čuvenim pesmama **Otvori mi, belo Lenče ... Dimitrijo, sine Mitre, Dude, belo Dude** i drugim, isto tako nadaleko poznatim i omiljenim, već i sa svima ostalim. I upravo tu, u traganju za izvorom pesme i njenim akterima, Zlatanović je, čini nam se, najviše i postigao.

Ne manje Zlatanovićeve zasluge su i u tome što je sačuvalao za potomstvo likove mnogih svojih pevača. Sve njih, svojom gorostasnom pesničkom figuru, natkriljuje pesmopojka Stana Avramović, pevač prenosilac i pevač stvaralac, Vranjanka iz čijih su se grudi najprvo otele i reči i melodija dirljive pesme **Dimitrijo, sine Mitre**. Šta je za ovu duševnu ženu iz naroda značila pesma i pojanje, najbolje pokazuju njene reči: »Još u ljuljku me je, sine, poteralo. Nisam mogla nikad bez pesmu.« Prema svedočanstvu Zlatanovićevo, ova krhka starica pevala je i uoči svoje smrti. »Grčevito je nastojala da kaže sve, da nijednu

pesmu ne odnese sa sobom« — veli Zlatanović. On navodi i ove njene reči: »Nije mi žao što ću da umrem... Samo me je mlogo žal što ne mogu da vi pokažem, da zapojem... Kude beste, bre, sinko, bar pre deset godine? Dok beše malko drukše... pa da vi pojem vranjansko, pa da vidite što je meraklijsko bilo... Pa kakve žalne pesme su bile...« I ona je svoju »žal za mladost« mogla da izrazi samo uzdahom, kao negda Jelena Stamenković (belo Lenče): »Ja sam si prošla, a sve je ostalo kao što beše: ubavinja, pesme što gi nigde nema!« Zlatanović je uočio da je Stana Avramović volela baladne pesme (»pesme tamnih i potresnih tonova«) i da se u njenom pevanju ispoljavala »duboka i iskonska tuga«. Momčilo Zlatanović je njenu smrt odbovolovao. Rečič dokaz za to su i ovi njegovi redovi: »Februarski dan 1969. godine. Tmašti oblaci pritisli su grad ispod Pljačkovice. Rominja sitna hladna kiša. Ulicama se kreće pogrebna povorka. Svirači sviraju **Dimitrijo, sine Mitre**. Umrla je Stana Avramović, pevač i stvaralac pesama o meraku i sev-dahu.« Može li da se zamisli lepši i dostojanstveniji sprovod za jednu pesmopojku?

I tako, ovom svojom knjigom Momčilo Zlatanović nam je približio i narodnu pesmu južne Srbije i njene tvorce. Iz nje zrači duševna pitomina ovog podneblja.

Pisana probranim stilom i jezikom, nadahnuto i znalacki, Zlatanovićeve knjige **Narodno pesništvo južne Srbije** ulazi u trajno vlasništvo naše duhovne baštine.

Ljubiša Rajković

Mijo Milas, Asan-agićin zavičaj. Povijesno-kulturni kontekst narodne balade. Izd. »Imotska krajina«, glasilo SSRN općine Imotski, SIZ za kulturu općine Imotski, Imotski 1981, 111 str. + 10 tabela.

Dvjestota obljetnica Fortisova objavljivanja XALOSTNE PJESANZE